

cânî doktrini ve tarikatın faziletlerine dairdir, Northwestern University, Evanston, IL, 'Umar Falke Collection of the Melville J. Herskovits Library of African Studies, 595); *Tenbîhü'l-ezkiyâ' fî kevnî's-Şeyh et-Ticânî hâteme'l-evliyâ'* (Kahire 1959); *Tebşirâtü'l-enâm fî cevâzi rû'yeti'l-Bârî fî'l-yakâza ve'l-menâm* (Kano, ts.); *Nücümü'l-hüddâ fî kevnî nebiyyinâ ef-dâle men de'â ilallâh ve hedâ* (Rabat 1962; Ibadan 1968-69); *Tebşirâtü'l-enâm fî enne'l-ilm hüve'l-imâm* (tarikatın seyrüsülûk esaslarına dairdir, Kano, ts.); *İfâdetü'l-mürîd fî'l-cevâb 'an es'ileti's-Seyyid Muhammed el-İd* (Ticânî şeyhi Seyyid Muhammed el-İd'in Ticânî âdâb ve erkânına dair İbrâhim Niyâs'a sorduğu yirmi altı sorunun cevabını içerir, Northwestern University, Evanston, IL, John Naber Paden Collection of the Melville J. Herskovits Library of African Studies, 310); *İfrîkiyâ li'l-İfrîkiyyîn* (Dakar Başpiskoposu Lefebvre'nin 19 Aralık 1959'da la France catholique'te İslâm ve Afrika milliyetçiliği aleyhine yazdığı bir makaleye cevap olarak kaleme alınmıştır, Fransızca çevirisi için bk. *l'Afrique aux africains*, trc. Gane Samb Lo, Lagos: Times Press, 1960); *Sebîlü's-selâm fî ibkâ'i'l-makâm* (tavaf alanını genişletmek için Makâm-ı İbrâhim'in yerinin değiştirilmesi teklifleri karşısında kaleme alınmıştır, Kano 1993); *ed-Devâvînü's-sitte fî medhi'r-Resûl* (Hz. Peygamber'in methine dair 184 kaside ile 3309 beyitten oluşan altı divanı kapsar; bu divanları İbrâhim Niyâs'ın yedinci divanı takip eder, Dakar 1988; Beyrut 1995; Hartum 1995); *Ef-dâlû'd-da'avât li-bulûği'l-hayât ve neyilî'l-meserrât* (Kano, ts.; Kahire 1987; Dakar 1988); *Er ba'â' kaşâ'id* (Hz. Peygamber'in methine dairdir, Kano 1964); *Keşfü'l-gümme fî refi'i'l-mirâ' ulemâ'i'l-ümme fî ihlâfihim fî'l-ehille* (Kano, ts.); *Bahş fî şübûti rû'yeti'l-hilâl* adlı risâlesi [Kazablanka 1996] bu eserin muhtasarıdır); *Da' ve ilâ vahdeti'l-müslimîn fi's-Sinîgâl* (Kaolack, Mektebetü el-Hâc İbrâhim Niyâs, 162); *el-Feyzü'l-Ahmedî fî'l-mevlidi'l-Muhammedî* (Kano, ts.); *el-Feyzâtü'l-câriye fî me'âni'l-İslâm ve't-tarîkati't-Ticâniyye* (Zaria, ts.); *Hadîkatü'l-envâr fî mâ ihtevet 'aleyhi kavâ'idü'l-İslâm mine'l-hikem ve'l-esrâr* (Kano emîrinin sarayında yaptığı konuşmanın metnidir, Kano, ts.); *İcâbât fetvâ fî teháütü's-şûfiyye* (Kano 1964); *Câmî'ü Cevâmî'i'd-devâvîn* (İbrâhim Niyâs'ın bütün şiirlerini içeren bir derlemedir, Kahire 1979, 1996); *Cevâb 'an risâleti ba'zi'l-müntemîn ile'l-ilm*

(*Risâle ilâ Niyâmi*) (Kano 1975); *Kenzü'l-ârifin fî medhi seyyidi'l-evvelîn ve'l-âhirin* (Beyrut 1995; Hartum 1995); *Hu-şeb* (Kano 1964); *Mecmû'ü kaşâ'idi'l-mevlidi'n-nebevî* (yedi kasideyi ihtiva eder, Kano 1379/1959-60; Kahire, ts.; Kano, ts.); *Mecmû'ü Riḥâlâti's-Şeyh İbrâhîm* (İbrâhim Niyâs'ın Hicaz ve Moritanya'ya yaptığı seyahatlerine dairdir, Kahire, ts.); *Mecmû'atü şelâş mecâlis-seniyye me'sûre 'an hulefâ'i mürşidi's-sâlikin ve mürebbi'l-mürîdîn el-kuḫbi'r-rabbânî ve'l-âriifi's-şamedânî Sîdî Ahmed et-Ticânî* (1952-1953 yıllarında Kano, Katsina ve Kaolack'ta yaptığı konuşma metinlerini içerir, Kahire 1956); *Muhtârât fî sireti ve menâkibi şeyhinâ ve seyyidinâ Ebi'l-Abbâs Ahmed et-Ticânî* (*en-Nürü'r-rabbânî fî sireti Ahmed et-Ticânî*, *Ṭayyibü'l-enfâş fî medâ'thi'l-ḥatm Ebi'l-Abbâs* adlı üç eserini içerir, Dakar 1994); *Vaşıyye* (İbrâhim Niyâs'ın 19 Ocak 1974 tarihinde kaleme aldığı vasiyetnâmesi olup *Risâletü't-tevbe* adlı eserinin sonunda basılmıştır [Beyrut 1975]). İbrâhim Niyâs'ın 1950-1960 yıllarında Wolof dilinde yaptığı tefsir dersleri altmış iki kasetlik bir seri halinde yayımlanmıştır (New York, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Âmir Samb, *el-Edebü'l-Arabiyyü's-Seneğâlî*, Cezayir 1978, II, 21, 220; M. Tâhir Mîgîrî, *eş-Şeyh İbrâhim İnyâs es-Seneğâlî: Ḥayâtühü ve ârâ'ühü ve te'âlimüh*, Beyrut 1979, s. 81-82; Hassan Cissé, *Shaykh Ibrahim Niasse, Revivalist of the Sunnah*, New York 1984; *Culture et civilisation islamiques: Le Senegal*, Rabat 1994, s. 138-139; C. Garonne, *Les limites d'une politique musulmane: le cas de Cheikh Ibrahim Niasse. Un saint ambigu au tournant de la décolonisation* (doktora tezi, 1995-1996), Université de Provence Aix-Marseille; Ousmane Kane, *Fihris Makhtûât al-Shaykh Mûr Mbay Sisi wa-Maktabat al-Ḥajj Mâlik Si wa-Maktabat al-Shaykh İbrâhîm Niyâs fi al-Sinîghâl*, London 1997; a.m.f., "Shaykh al-İslâm al-hajj İbrâhîm Niasse", *Le temps des marabouts* (ed. D. Robinson - J.-L. Triaud), Paris 1997, s. 299-316; a.m.f., "La confrérie 'Tijâniyya-İbrâhimiyya' de Kano et ses liens avec la zâwiya mère de Kaolack", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 3, Paris 1989, s. 27-40; J. O. Hunwick, *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Sudanic Africa*, Leiden 2003, s. 279-301; J. Hill, *Divine Knowledge and Islamic Authority: Religious Specialization among Disciples of Baay Nas* (doktora tezi, 2007), Yale University, s. 112-169; Z. V. Wright, *Embodied Knowledge in West African Islam: Continuity and Change in the Gnostic Community of Shaykh Ibrahim Niasse* (doktora tezi, 2010), Northwestern University, s. 84-184; Suâd Eşkar, *et-Tefsîr ve'l-müfessîrîn bi'l-Mağribi'l-akşâ*, Kahire 1431/2010, s. 102; R. Seesemann, *The Divine Flood: Ibrahim Niasse and the Roots of a Twentieth-Century Sufi Revival*, Oxford 2011; J. C. Froelich, "Visite à el-Hadjj

Ibrahim Niasse", *l'Afrique et l'Asie*, sy. 83-84 (1968), s. 37-41; M. Hiskett, "The 'Community of Grace' and its Opponents, the 'Rejecters': A Debate About Theology and Mysticism in Muslim West Africa with Special Reference to its Hausa Expression", *African Language Studies*, XVII, London 1980, s. 99-140; Y. A. Quadri, "Ibrahim Niasse (1902-75), the Tijaniyyah Shaykh", *Islam and the Modern Age*, XVI, New Delhi 1985, s. 109-120; C. Gray, "The Rise of the Niassene Tijaniyya, 1875 to the Present", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 2 (1988), s. 34-60; A. Brigaglia, "The Fayda Tijaniyya of Ibrahim Nyass: Genesis and Implications of a Sufi Doctrine", a.e., sy. 14-15 (2000-2001), s. 41-56.

 SEMİH CEYHAN

NİYÂS, Muhammed b. Abdullah

(محمد بن عبدالله نياس)

(1881-1959)

Senegalli Ticânî şeyhi.

29 Temmuz 1881'de Senegal'in güneybatısında yer alan Sine-Saloum bölgesindeki Selik köyünde doğdu. Halk arasında Halife Muhammed, Muhammed Aminata, Mame Halife Niyâs adlarıyla meşhur oldu. Diolof bölgesinden bir aşirete mensuptur. Batı Afrika'da Ticâniyye'nin gelişmesinde önemli katkıları olan Abdullah Niyâs'ın (ö. 1922) oğludur. Annesi Âmine Tiyâm meşhur sûfî Şeyh İbrâhim Tiyâm'ın kızıdır. Kardeşi İbrâhim Niyâs (ö. 1975) Ticâniyye'nin Niyâsiyye kolunun Afrika ve Batı'da yayılmasında rol oynamıştır.

Muhammed Niyâs, Passy yakınlarında Djossong köyündeki Şeyh Hassân Sise'den (Hassan Cissé) Kur'an okumayı öğrenip hıfzını tamamladıktan sonra bölgenin âlimleri ve Ticânî şeyhlerinden tefsir, hadis, akaid, felsefe, fıkıh, mantık, belagat, aruz, matematik ve eczacılık okudu. On sekiz yaşına geldiğinde bölgenin en yetkin kişileri arasına girdi. İlk Ticânî virdini babasından aldı. 1910'da babasıyla birlikte Ahmed et-Ticânî'nin Fas'ın Fes şehrindeki kabrini ve Ticânî âsitânesini ziyaret etti. Bu sırada Ticâniyye'nin önde gelen şahsiyetlerinden Sîdî Muhammed Beşîr et-Ticânî, Sîdî Ahmed Sekîrec, Seydi Arabî el-Muhib, Sîdî Tâib Sefiani ile tanıştı. Burada hacca gitmek niyetiyle babasından ayrılıp Marsilya'ya geçti, oradan İstanbul'a ve İstanbul'dan demiryolu ile Medine'ye ulaştı. Hacdan sonra 1911'de Fes'ten babasını alarak Senegal'e döndü. Dönüş yolculuğu sırasında Moritanya, Futa Toro ve Saint-Louis'e uğradı. Tivaouone'de Ticânî şeyhi Mâlik Sî ile (Mâlik b. Osman) görüştü. Fransız yönetiminin ailesini Kaolack'ta zorunlu ikamete tâbi tutmasının

ardından Lewna Nâseen köyüne yerleşti. Babasının vefatından sonra 14 Haziran 1922'de onun Kaolack'taki halifesi oldu. Ardından Mağrib'e ikinci seyahatini gerçekleştirdi. Dârülbeyzâ (Kazablanka) şehrine gidip Ahmed et-Ticânî'nin torunlarından Sîdî Mahmûd b. Muhammed Beşîr et-Ticânî'den Ticânî viridi icâzeti aldı. Sîdî Mahmûd'un kardeşi Sîdî Muhammed tarafından kendisine mutlak icâzet verildi. Bu dönemde Moritanya, Mağrib ve Ceza-yir ulemâsıyla yakın ilişkiler kurdu. Kardeşi İbrâhim Niyâs ile arasındaki hilâfet rekabetine rağmen zâviyenin maddî işlerini yerine getirdi. "Hadra" tertibinde, İslâmî ilimlerin öğretiminde bütün sorumluluklarını ifa etti, kardeşlerinin ilim tahsiline yardımcı oldu. Sene-Gambiya bölgesinde birçok talebe yetiştirdi ve mürid edildi. İbrâhim Niyâs'ın 1929'da mârifet sırlarının kendisine verildiğini söyleyerek Ticânî şeyhliğini ilân etmesine kadar Kaolack merkezli Ticânî-Niyâsî yolunun tek şeyhi olarak faaliyetlerini sürdürdü. 1 Mart 1959'da burada vefat etti.

Eserleri. Muhammed Niyâs'ın eserlerinin çoğu Hz. Peygamber'e ve Ahmed et-Ticânî'ye methiyeler içeren Arapça şiirlerden meydana gelmekte; yazma nüshaları da Senegal Kaolack'taki Muhammed Niyâs özel kütüphanesinde bulunmaktadır (kütüphane kayıtları için bk. *Arabic Literature of Africa*, IV, 275-278). Başlıca eserleri şunlardır: **1.** *Mir'âtü's-şafâ fi sîretî'l-Muştafâ* (Kahire 1925, Muhammed Muhtâr eş-Şerîf el-Hasene el-Alevî el-Moritânî şerhiyle birlikte). **2.** *el-Cüyüşü't-ğulla' bi'l-mürhefâti'l-kuṭṭa' ilâ İbn Mayaba aḥî et-tenaṭṭu'* (Muhammed Hıdr İbn Mayaba'nın Ticânîyeye aleyhine yazdığı *Müsteha'l-hâriḫi'l-cânî fi reddi zelekâti't-Ticânî* adlı kitabına reddiyedir, Kahire 1929; Dakar 1996). **3.** *el-Edilleti'l-muḫni'a ilâ ṭuruḫi'l-menfa'a* (Kahire 1933). **4.** *Hemziyyetü'l-medîḫ fi'r-Resûli's-şâfi* (Cezayir 1955). **5.** *el-Kibrîti'l-aḫmer fi medâ'ihî'l-kuṭbi'l-ekber Mevlânâ Aḫmed et-Ticânî* (elli bir kaside ve toplam 3246 beyitten meydana gelen kitap Muhammed Muhtâr eş-Şerîf el-Hasene el-Alevî el-Moritânî tarafından şerhedilmiştir, Kahire 1955; Dakar 1996). **6.** *Hâtimetü'd-dürer 'alâ 'uḫûdi'l-cevher fi medḫi seyyidi'l-beşer* (Dakar 1996). **7.** *Bulûğu't-tevessül fi medḫi'r-Resûl (Hâtimetü'd-dürer'in [Dakar 1996] zeyli olarak basılmıştır).* **8.** *Miṭṭâhu'l-vuşûl ilâ Ḥazreti Şeyhinâ İbni'r-Resûl (Hâtimetü'd-dürer'in [Dakar 1996] zeylidir).* **9.** *Keşfü'l-ğumme fi medḫi nebiyyi'r-raḫme* (Dakar, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

P. Marty, *Etudes sur l'Islam au Sénégal*, Paris 1917, I, 137-138; Âmir Samb, *Essai sur la contribution du Sénégal à la littérature d'expression arabe*, Dakar 1972, s. 167, 213, 220, 223, 226; a.m.f., *el-Edebü'l-'Arabiyyü's-Seneğâlî*, Cezayir 1979, II, 214; Ousmane Kane, "Muhammad Niassé (1881-1956) et sa réplique contre le pamphlet anti-tijânî de Ibn Mayaba", *La Tijâniyya: Une confrérie musulmane à la conquête de l'Afrique* (ed. J.-L. Triaud – D. Robinson), Paris 2000, s. 219-235; J. O. Hunwick v.dğr., *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Sudanic Africa*, Leiden 2003, IV, 275-278; Kaba Imourana [Kebâ İmrân], *eş-Şi'rü'l-'Arabî fi'l-ğarbi'l-İfrîki*, Rabat 1432/2011, II, 438; C. Grey, "The Rise of the Niassene Tijaniyya, 1875 to the Present", *Islam at sociétés au sud du Sahara*, sy. 2, Paris 1988, s. 34-60.

IMOURANA KABA

NÜDEHÎ

(نودهی)

Muhammed Ma'rûf
b. Mustafâ Nüdehî Berzencî
(ö. 1254/1838)

Iraklı âlim, sûfî ve edip.

1166 (1753) yılında Süleymaniye şehrinin kuzeydoğusunda bulunan Nüde köyünde doğdu. Soyu Irak'ın meşhur ailelerinden Berzenciler'e dayanır. İlk eğitimini babası Şeyh Mustafa Nüdehî'den aldıktan sonra Baban Emirliği'nin merkezi Çuvalan (Kalaçolan) Kalesi'ndeki Gazâiyye Medresesi'nde Molla Muhammed el-Gazâî'nin yanında öğrenimini sürdürdü. 1178'de (1764) bölgenin emîri Süleyman Paşa'nın öldürülmesinin ardından şehri terk edip köyüne döndü ve babasının yanında tahsiline devam etti. Aynı yıl Süleymaniye'nin Hezar Mird köyüne giderek İbnü'l-Hâc di ye tanınan Molla Muhammed b. Hasan'ın medresesine girdi. Buradaki tahsil sırasında âlim ve edip Molla Muhammed el-Beytüşî ile görüşme fırsatı buldu. Özellikle edebî melekelerini geliştirmeye konusunda ondan faydalandı. 1182'de (1768) Hezar Mird'den ayrılıp tekrar Çuvalan Kalesi'ndeki Gazâiyye Medresesi'ne gitti ve Molla Muhammed el-Gazâî'den umumi icâzet aldı. 1185'te (1771) Hezar Mird'e döndü, bir süre öğrenimine orada devam etti. Ertesi yıl Molla Muhammed el-Beytüşî ile görüşerek kendisinden icâzet aldı. Ardından köyü Nüde'de ders vermeye başladı. Daha sonra Çuvalan Kalesi'nde müderrislik ve kütüphane yöneticiliği yaptı. 1200 (1786) yılında Süleymaniye şehrinin inşa edilmesinin ardından buradaki Büyük Cami Kütüphanesi'ne başmüderris oldu ve hayatının sonuna kadar bu görevde kaldı. Nüdehî Süleymaniye'de vefat etti.

Nüdehî'nin ataları vasıtasıyla Nurbahşiyye tarikatı ile Alevî tarikatından, babasının amcası Şeyh Ali ed-Dulepmevî vesilesiyle Kâdiriyye tarikatından icâzet aldığı bilinmektedir. Onun irşad faaliyetleri sayesinde Kâdiriyye, Kuzey Irak'ta ve Berzencî aşireti arasında daha geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Nüdehî, aynı dönemde Süleymaniye ve çevresinde etkileri hızla yayılmaya başlayan Nakşibendî şeyhi Hâlid el-Bağdâdî için *Tahrîrû'l-ḫitâb fi'r-red 'alâ Ḥâlidî'l-kezzâb* adıyla bir risâle telif edip ona karşı ağır ithamlarda bulunmuşsa da sonraları özür dilemek amacıyla kendisine mektup yazmıştır. Bu risâleye cevap olarak Bağdat müftüsü Seyyid Ubeydullah el-Haydarî el-Mervânî tarafından bir risâle yazılmıştır. Uzlet ve inzivayı tercih eden Nüdehî pek çok eser telif etmiş ve talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında Muhammed Feyzî ez-Zehâvî, Hüseyin el-Kâdî, Mahmûd el-Kilderî, Mahmûd el-Gilâîl ve Molla Abdurrahim Mevlevî gibi âlimler bulunmaktadır.

Eserleri. Nüdehî'nin Arapça, Farsça ve Kürtçe eserlerinin çoğu manzumdur. Bunların bir kısmı önce Muhammed Hâl tarafından kendisi hakkında yazılan kitapta toplanmış, daha sonra Irak Vakıflar ve Diyanet Bakanlığı'nın oluşturduğu bir heyet tarafından bir proje kapsamında edebiyat, dil, dua ve zikirler, fıkıh, mantık-kelem ve diğer konular olarak altı cilt halinde yayımlanmıştır (*el-A'mâlû'l-kâmile li's-Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî el-Berzencî el-Kürdî*, Bağdat 1984-1988). **Grammar:** *el-İğrâb fi nazmi Ḳavâ'idî'l-i'râb (li'bn Hişâm en-Naḫvi)*; *Tarşîfü'l-mebânî fi nazmi Taşrîfi'z-Zencânî (el-A'mâlû'l-kâmile, el-Mecmû'atü'n-naḫviyye ve's-şarfiyye, III, 21-105)*; *et-Ta'rif bi-ebvâbi't-taşrîf; el-Ḳuṭûbü'd-devânî fi ḫurûfi'l-me'ânî (a.g.e., el-Mecmû'atü'l-uşûliyye, V, 319-370)*; *Kifâyetü't-tâlib nazmu Kâfiyeti İbni'l-Hâcib (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḫviyye ve's-şarfiyye, II, 3-331)*; *eş-Şâmil li'l-'Avâmil (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḫviyye ve's-şarfiyye, III, 113-279)*; *el-Manzûmetü'z-zarfiyye (a.g.e., el-Mecmû'atü'n-naḫviyye ve's-şarfiyye, III, 291-301)*; *el-Aḫmediyye fi tercemeti'l-'Arabiyye bi-lisânî'l-Kürdiyye (Bağdat 1936, 1949, 1953; Ahmedî [Kürtçe trc.], Erbil 1973; Kerkük, ts.)*. **Edebiyat:** *Taḫmîsü Ḳaşideti En'ame 'ayşen (İbn Kayyim el-Cevziyye [?]) (el-A'mâlû'l-kâmile, I, 61-70)*; *Taḫmîsü Bânet Sü'âd (Kâ'b b. Zühayr) (a.g.e., I, 71-125)*; *Taḫmîsü Ḳaşideti'l-Bürde (Büsîrî) (a.g.e., I, 129-210; Bağdat 1933)*; *Taḫmîsü'l-Ḳaşideti'l-Muḫariyye*